

*Szolnoki Tudományos Közlemények XI.
Szolnok, 2007.*

LIBOR JÓZSEFNÉ Dr.

FÉNYES ELEK – A MAGYAR MARAT

MEGEMLÉKEZÉS SZÜLETÉSÉNEK 200. ÉVFORDULÓJÁN

„ Fényes Elek azon ritka hazafiak egyike, kik életük egyetlen feladatává tűzték ki: ernyedetlen fáradozással munkálkodni a haza javán, annak jó- és balsorsában egyaránt, s kik feladatuk megoldásában nem kímélnék fáradságot, áldozatot ...” írja Fényesről egykori kortársa.

1. ÉLETRAJZI ADATOK

1807. július 07.-én született a Bihar vármegyei Csokaj községben a híres geográfus, statisztikus, az MTA levelező, majd rendes tagja, Fényes Elek. Édesanyja Máriássy Éva, apja Fényes Antal közbirtokos, aki nemcsak az őseitől örökölt latin nyelvű klasszikusokat és törvénykönyveket olvasgatta, hanem rendszeresen járatta a magyar nyelvű hírlapokat és ismeretterjesztő kiadványokat is. Ezen megrendelt irodalmi műveket előszeretettel olvasgatta a gyermek Fényes Elek is. Elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait Debrecenben, a református kollégiumban folytatta, majd 1822-24-ig bölcsészetet Nagyváradon, 1824-26-ig jogot pedig Pozsonyban tanult.

Pozsony több szempontból is jelentős állomása életének, hiszen itt találkozik először a statisztikával, itt kezdi el közéleti tevékenységét és itt szeret bele szállásadójának, Eisele özvegy tisztartónénak lányába Zsófiába, akit feleségül is vesz 1828-ban. Apja 1831-ben bekövetkezett halála után az örökrészből Sárosfán bérel birtokot, majd ennek felszámolása után 1835-ben Pestre, a reformkor egyik legfontosabb színhelyére költözik. Küzdelmekkel teli élete 1876. július 23.-án ért véget Újpesten.

2. SZÉCHENYI: "FÉNYES ELEK A MAGYAR MARAT"

Munkásságának kezdete tehát Pozsonyhoz köthető. Itt tanúja lehetett a reformkor nyitányát jelentő 1825-27. évi országgyűlésnek, részt vehetett az ellenzék rohamcsapatának, a jurátus ifjúságának tüntetésein. „Reform volt a jelszó, haladás a zászló, amely köré legjobbaink sorakoztak.” Ez a légkör nagy hatással volt Fényes Elekre is, aki a maga eszközeivel szerette volna a haladást elősegíteni. Az 1830. évi országgyűlés szónokait már mint hites ügyvéd hallgatta, hiszen 22 évesen már ügyvédi oklevelet szerzett. Az országgyűlési tárgyalásokon a személyesen részt nem vevő, ellenzéki érzelmű mágnásokat helyettesítette.

Ekkor döbben rá, hogy az országgyűlés szónokai alapos tárgyi tudás nélkül beszélnek az ország gazdasági, nemzetiségi, vallási és egyéb kérdéseiről. Mindenki, aki az adminisztrációban dolgozott, csak a maga megyéjéről bírt részletes tudással, a szomszédos vármegyéről alig rendelkezett ismeretekkel. Erre utal Komárom vármegye leírása című munkája előszavában is: „És midőn mindezen előszámlált tárgyakat őszintén meg akarnánk indítani, megdöbbenve vettük észre, hogy legjobb szándékkal is keveset tehetünk, mert nem ismerjük hazánkat, adataink, melyek biztos vezérfonalul szolgálhatnának, csonkák vagy éppen teljességgel nincsenek.” Ezért nagy szorgalommal nekilátott a hiány pótlásának. Felhagy a jól jövedelmező ügyvédi pályával és minden erejét olyan mű létrehozására fordítja, mely reális adatokat szolgáltatna az ország közállapotának megismeréséhez.

Miután édesapja 1831-ben kolerában meghalt, az örökrészből Sátorfán bérelt birtokot, melynek jövedelméből egy ideig biztosítani tudta anyagi függetlenségét és tudományos munkájának feltételeit. Más országok statisztikai kutatásait vizsgálva, még jelentősebbek Fényes érdemei. Mivel külföldön is csak a XVIII. században emelkedett tudományos színvonalra, a statisztika nagyon fiatal tudományág. Mégis Európában a tőkés gazdálkodás elterjedésével a XVIII.-XIX. sz. fordulóján a fejlettebb országokban már létrehozták az állami statisztikai hivatalokat. A tudományág magyarországi elterjedése a nyugati egyetemekről hazatért tanároknak és a szépirodalom legjelesebb művelőinek, mint pl. Kazinczy, Batsányi és Révay is köszönhető. A fejlődés elősegítésében kiemelkedő eredményeket ért el Fényes.

Kutatásai miatt azonban elhanyagolta a birtok ügyeit, így annak felszámolása után 1835-ben Pestre költözik.

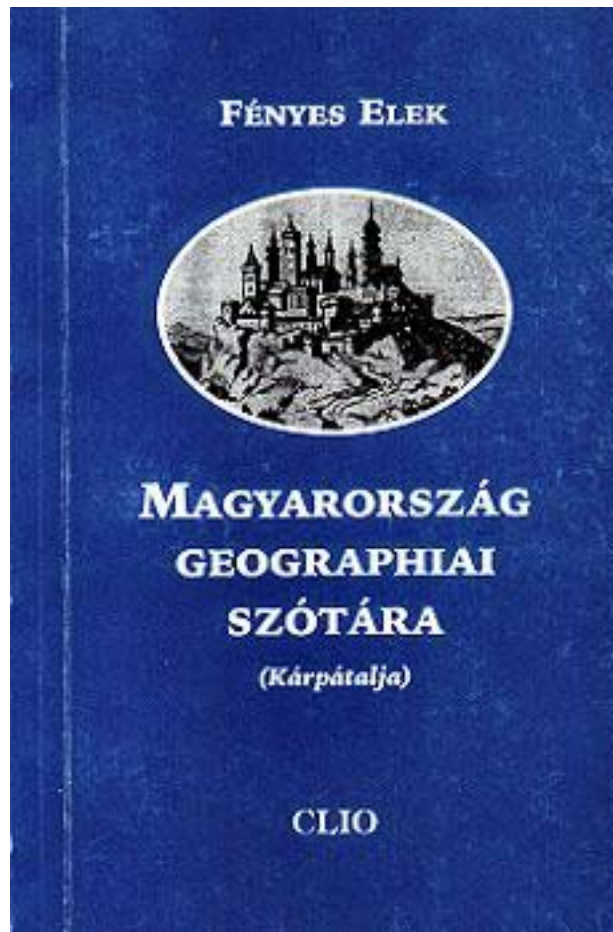
Legelső nagy műve a hatkötetes: Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja, statistikai és geographiai tekintetben című, 1836-40 között, Pesten megjelent munkája volt. A megírásában „részhajlatlanság” vezérelte, amellyel el szeretne volna érni, hogy az országot úgy fesse le, „mint az valódílág áll, nem pedig, mint állani kellene.” Művében az ország közigazgatási egységeit a legkisebb településig, a mai kutató számára is felhasználható módon írta le. A nemzet anyagi és szellemi erőforrásainak számbavételén túl fejlődésében ábrázolta az ország állapotát, összehasonlította a külföldi viszonyokkal, hogy az elmaradottság még jobban szembetűnjék. Az adatokat személyes kutatómunkával, utazásai során, és széles körű levelezéssel szerezte meg. A jelentős művet siker koronázta és az akkori Magyar Tudós Társaság levelező taggá választotta, munkáját jutalommal díjazta.

A politikai és a tudományos életben csakhamar ismertté válik Fényes Elek neve, jelentős szerepet vállal a közéletben is. 1843-ban megjelenik második fő műve, a Magyarország statistikája című munka, mely ismét elnyeri az Akadémia nagydíját. Ugyanebben az évben az Országos Magyar Gazdasági Egyesület előadójává választotta. A magyar iparegyesület megalakításában, azután – mint választmányi tag – vezetésében, az egyesület által vezetett iskolák, iparműkiállítások szervezésében, az iparos statistikai adatok gyűjtésében szorgalmasan részt vett. 1847-ben megválasztják az egyesület aligazgatójává, 1847-48-ig az Iparegyesület Hetilapját szerkeszti. Nagy része volt az ezen egyesület segítségével létrejött védegyelet és gyáralapító társaság alakításában, szervezésében és vezetésében. Más irányban is igen erélyes társadalmi működést fejtett ki, így főképp ő általa alakult 1842-ben Pesten egy írói kör, melyből csakhamar az ő vezetése mellett a Nemzeti Kör alakult ki, melynek alelnöke volt. Kapcsolata a haladó körökkel szoros, - ezt tükrözi, hogy pl. Kossuth is segít Fényesnek anyagot gyűjteni – jelentős szerepet vállal a forradalom előkészítésében. Ekkor írta róla Széchenyi: „Fényes Elek a magyar Marat.” 1848 elején a gödöllői kerületben országgyűlési képviselő jelöltként is indult, azonban Beniczky Ödön ellenében alulmaradt. Közben 1846-ban hónapokig a kor egyik súlyos betegsége, a csúsz uralkodott el rajta, aminek később haláláig tartó nyakmerevség lett a következménye.

Az 1848-as első magyar felelős kormány belügyminisztere, Szemere Bertalan Fényest érdemei és szakmai felkészültsége alapján osztálytanácsossá nevezte ki és megbízta az Országos Statisztikai Hivatal szervezésével és vezetésével. Addig állott a hivatal élén, míg a kormány székhelyét át nem helyezte Szegedre. Ezután a forradalmi törvényszék elnöke lett. „Szigorú jelleme mellett is könyörületes vala és soha senkit halálra nem ítél.” Mindez azonban nem mentesítette őt a szabadságharc utáni retorzióktól. Először testvérénél Csokajon, majd Gödöllőn bujdosott Haynau haragja elől, később azonban önként feladta magát. Kossalko János hadi törvényszéki államügyész és Galgóczy Károly – akit ő vett maga mellé munkatársnak a Statisztikai Hivatalba - közbenjárására a szigorú büntetést megúszta. Új körülmények között, de ismét nagy szorgalommal látott neki a munkának. 1851-ben kiadják újabb jelentős művét: Magyarország geographiai szótárát. A több kiadásban és reprint változatban is megjelent mű a mai napig forrásul szolgálhat a történelem és a földrajztudomány művelőinek is. Talán csak Erdély helységnévtárának hiánya csökkentette a munka érdemét.

Egyéb írásai mellett újabb jelentős alkotása: Az ausztriai birodalom statistikája és földrajzi leírása szintén tehetségének bizonyítéka. 1857-ben megalakult az Első Magyar Általános Biztosító Társaság, számos ez ügyben írt cikkei által lényegesen hozzájárult a fogalmak, eszmék tisztázásához. Érdemei elismeréseként az életbiztosítási ügyosztály főnöke lett, kidolgozta az élettartam és a halálozás valószínűség-táblázatait. Később azonban az intézet vezérigazgatójával, ki ellene hírlapi polémiát is folytatott, többféle súrlódásai voltak, melyek az ő lemondását vonták maguk után.

1860 táján, mikor Ausztria szakirodalmi emberei a számokat is kezdték ellenünk fordítani, Fényes újra kiállt a síkra, küzdött érvekkel, harcolt számokkal és segített halomra dönteni az ellenünk felhozott hamis állításokat, de a negyvenes évek bátor vezérének szerepére többé már nem küzdötte fel magát.

3. AZ ÉLETPÁLYA LEZÁRÁSA

Az 1860-as években a kormány magyar hivatalos lapjának a Sürgönynek volt főmunkatársa, de a konzervatív Pesti Hírnök hasábjain is jelentek meg cikkei, melyekben nyílt vitát folytatott Szemere Bertalan korábbi belügyminiszterrel, aki a következőképpen minősítette írásait: „Őn egy azon kevesek közül, kik nálunk angol józansággal, egyszerűen érthetőleg, de mindig argumentatív okoskodnak és írnak.” A két újsággal lévő viszonya Fényes hírnevét sok évre behomályosította, hosszú időre a politikailag halottak közé sorolták, társadalmi állása is hanyatlásnak indult, rehabilitálnia magát sohasem sikerült. A kiegyezés után egyre hanyatlik pályája. Nem ő nyeri el a Statisztikai Hivatal vezetését. Az öregedő férfiú biztos állás nélkül marad, pusztán tollára van utalva, de ez kevés a megélhetéséhez. Kezdetben családja, néhány barátja, majd az írói segélyegylet segíti.

Később Gorove miniszter jóindulatából tiszteletdíj címén kevés nyugdíjat és munkalehetőséget kap. Élete alkonyán újabb megrázkódtatásként érte, hogy az Akadémia – mely 1858-ban rendes tagjává választotta - 1867-ben törölte tagjai sorából, mert nem tartotta meg székfoglalóját. A Fővárosi Statisztikai Hivatallal élete végéig megmaradt a kapcsolata, utolsó feladatként a Helységnevtár készítésében vett részt. Az 1876. július 23.-án, hosszas betegségtől és

szenvedéstől megtörve, szegényen elhunyt Fényes Elek temetési költségeit is a statisztikai hivatal fizette ki. Emlékét lakóházán, az újpesti Tavasz utca 34. számú házon emléktábla őrzi, munkásságának, hazafiasságának továbbviteleként nevét egy közgazdasági szakközépiskola is viseli. Emberi magatartását az igazi tudós szerénysége jellemzi. A Magyarország statistikája című könyvében írja: „Munkám egyébiránt csak próba gyanánt tekintendő, amely lépcsőzetűl szolgáljon egy másiknak jobb és hibátlanabb munka készítésére, s ha csak egy téglát is hordtam a közjó roppant épületéhez, úgy tartom polgári kötelezettségemet szűk körömhöz képest, eléggé teljesítettem.”

Fényes Elek főbb munkái:

- 1, Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. 1836-40. (MTA nagyjutalma)
- 2, Magyarország statistikája 1842-43. (MTA nagyjutalma)
- 3, Statistik des Königreichs Ungarn 1843-44.

- 4, Magyarország leírása 1847.
- 5, Magyarország geographiai szótára 1851.
- 6, Az ausztriai birodalom statistikája és földrajzi leírása 1857.
- 7, Szózat a magyar biztosító társulat érdekében 1859.
- 8, A magyar birodalom vasúti, gőzhajózási, postai- s távirati térképe 1868.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 1, *Sallai János*: Fényes Elek
(Újpesti Közlemények, 2003. december, X. évf. 4. szám)
- 2, *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái
- 3, *Dobaja Krisztina*: Fényes Elekről
- 4, Magyar Néprajzi Lexikon
- 5, KSH Könyvtár és Levéltár: Nagy magyar statisztikusok.